

B.

Výzkum vesnických sídlišť

Doklady domácej a remeselnej výroby v stredovekých dedinách na východnom Slovensku

DUŠAN ČAPLOVIČ

Archeologickým výskumom v prostredí stredovekého dedinského osídlenia (osada, dedina, pohrebisko, cintorín, sakrálna stavba, panské sídlo — dvorce, hrádky) sa získalo veľké množstvo hmotných pamiatok, ktoré pomáhajú nielen dokumentovať jednotlivé druhy výroby, ale aj slúžia k ďaleko hlbšiemu poznaniu života na stredovekom dedinskom sídlisku. Kým z 11.—13. storočia je typologická škála jednotlivých výrobkov slabšie zastúpená, v priebehu 13. storočia, ale najmä v 14.—15. storočí sa nápadne rozširuje.

Najlepšie máme zastúpené hrnčiarstvo, dokumentované najmä stredovekou užitkovou keramikou. Obdobne aj produkcia stredovekého kováčstva je v materiálnej kultúre dostatočne zastúpená, ba v neskorších obdobiach môžeme sledovať aj jeho špecializáciu na jednotlivé druhy výroby (zámočníctvo, výroba zbraní, výzbroj a výstroj jazdca či výstroj koňa). V dedinskom stredovekom prostredí sa náležite rozvíja aj tkáčstvo, kostiarstvo, kamenárstvo, tesárska výroba a neskôr aj sklárstvo, ale to až na začiatku 16. storočia. V tomto typicky poľnohospodárskom prostredí sa rozvíjajú aj ďalšie druhy výroby, ktoré slúžili najmä k samozásobeniu dedinského obyvateľstva.

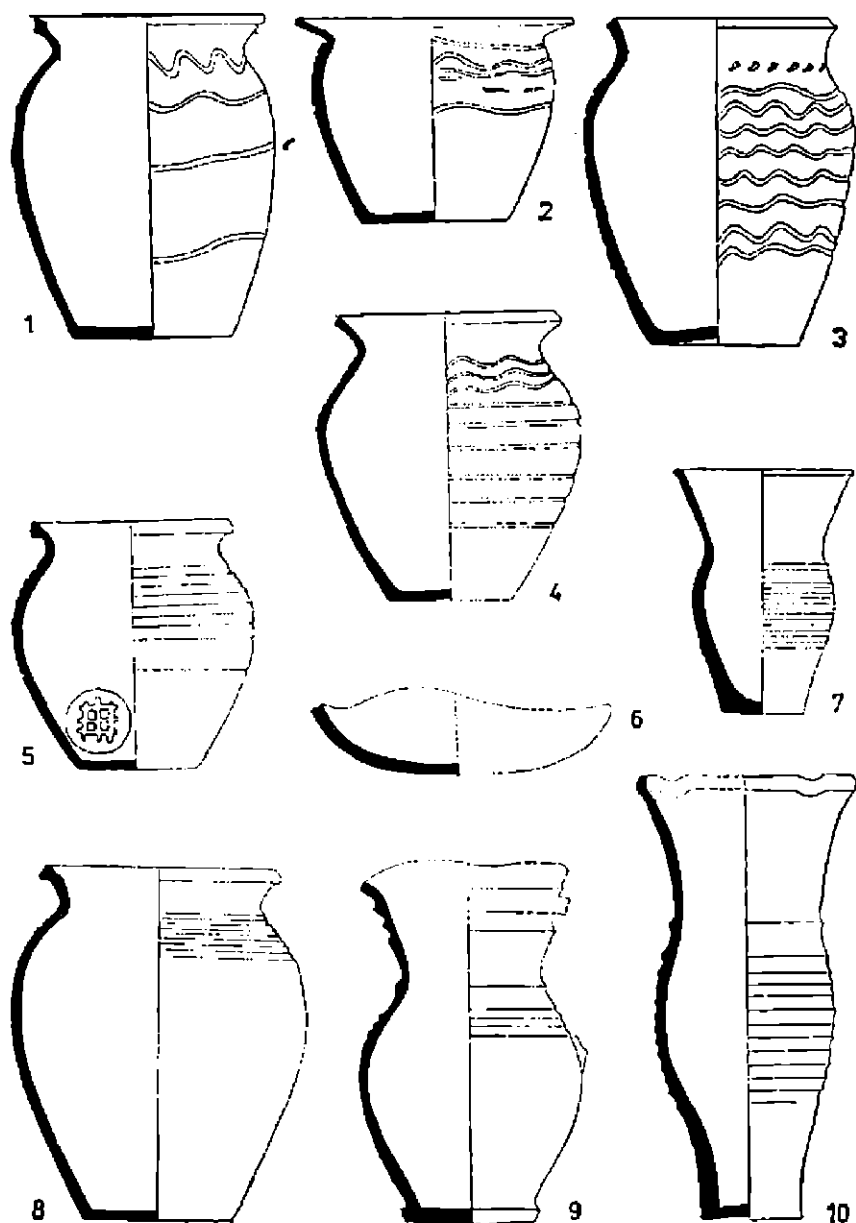
Do dedinského prostredia badáme aj silný zásah mestskej remeselnej výroby, ktorý dokladá, že aj obyvateľstvo na dedine nechcelo v ničom zaostávať za životom v stredovekom meste či v hradných a kláštorňoch centrách. Po celé obdobie stredoveku sa chcelo tomuto životu priblížiť, aj keď hlavný druh výroby — poľnohospodárstvo a dobytkárstvo mu nedovoľovalo sa úplne špecializovať a takto dosiahnuť taký stupeň dokonalosti v jednotlivých druhoch remeselnej výroby, aký poznáme v stredovekých mestách, mestečkách, na hradoch a v podhradí. Aj tak dedinský výrobca dosiahol vysoký stupeň úrovne výrobkov a to nielen pri sledovaní ich prvotnej funkcie, ale aj v estetickom nazeraní, v procese tvárnenia jednotlivých produktov, ktoré boli dôležité pre každodenný život.

Stredovekej domácej a remeselnej výrobe sa na východnom Slovensku venovala pozornosť v samostatnej monografickej práci B. Pollu (1962, 1971) a v poslednej dobe najmä v troch štúdiách M. Slivku (1978, 1980, 1981). Tieto práce sú trvalým východiskovým materiálom pri sledovaní tejto problematiky na východnom Slovensku. Taktiež nemožno vynechať samostatnú štúdiu B. Pollu (1966a), venovanú stredovekým remeslám na Spiši. Pri typologickom členení výrobkov kováčskej výroby z metodického hľadiska je veľmi dôležitá samostatná práca B. Pollu (1979) a pri sledovaní tejto problematiky v dedinskom prostredí osobitne štúdia A. Habovštiaka (1971) o hmotnej kultúre stredovekých dedín. Východisková však naďalej ostáva dôležitá štúdia D. Biálekovej (1965), o stave remeselnej výroby na Slovensku v 9.—11. storočí. Pre typológiu a chronológiu vojenskej výzbroje a výstroje publikované väčšie štúdie A. Ruttka (1975, 1976).

Vo svojom príspevku chcem informatívne a pokiaľ možno kompaktné dokumentovať všetky doteraz dostupné doklady domácej a remeselnej výroby z dedinského prostredia na východnom Slovensku, prípadne navrhnúť možnosti výskumu tejto problematiky, tak ako sa nám to javí na základe doterajších poznatkov.

Domáca výroba, prípadne remeselná, stredovekého hrnčiara na dedine uspokojovala predovšetkým vlastné potreby najbližšieho okolia. Je zrejmé, že mnohé výrobky z mestského prostredia sa na stredovekú dedinu dostali obchodom. O tejto skutočnosti svedčia niektoré výrobky stredovekého hrnčiarstva na dedinskom sídlisku vo Svinici, okr. Košice-vidiek. Tento vplyv — zásah je možno vidieť v keramike datovanej do 14.—15. storočia. Preto osobitnú pozornosť by si zaslúžilo preskúmanie a sledovanie vplyvov stredovekej keramiky vyrobenej v Košiciach do prostredia spomínaného blízkeho dedinského sídliska. Toto si však v súčasnom období vyžaduje lepšie poznanie stredovekej keramiky z Košíc, ktorú nateraz dôkladne nepoznáme ani z typologického a ani z chronologického hľadiska, až na informatívne publikovaný nález stredovekej hrnčiarskej pece datovanej do 15. storočia (Pástor 1959, s. 617—618, obr. 15).

Jedna z najstarších listín, ktorá sa zachovala a približuje nám postavenie dedinského hrnčiara z východného Slovenska, je listina z Pozdišoviec, vydaná 11. októbra 1416 (Plicková 1959, s. 20). Z publikovaného obsahu tejto listiny

Obr. 1. Výber keramických výrobkov zo stredovekej dediny na východnom Slovensku. (1 až 4 keramika z 11.—12. storočia; 5—10 keramika z 13.—15. storočia.)

vyplýva, že dedinský hrnčiar bol už remeselník a chodil so svojím tovarom obchodovať na blízke mestské trhy. Dedinský hrnčiar z Pozdišoviec bol i naďalej závislý od zemepána a stupeň jeho slobody veľa razy závisel od jeho zručnosti a majstrovstva pri výrobe keramiky.

Život na feudálnom dedinskom panstve nenapredoval tak rýchlo ako život v meste. Pomocou denníka rodiny Szirmay z konca 17. storočia (Plicková 1959, s. 22), aj keď sa jedná o mladšie obdobie, si môžeme predstaviť postavenie dedinského hrnčiara na feudálnom panstve a môžeme ho porovnávať preniesť i do obdobia vrcholného stredoveku. Majiteľ dediny Pozdišovlec A. Szirmay uvádza nasledovných hrnčiarov, ktorí pracovali na jeho panstve: hrnčiar-želiar, hrnčiar-majster a hrnčiar-nájomník. Väčšina hrnčiarov na tomto panstve pracovala ako želiari tzn., že okrem povinností želiara pracovali aj pri výrobe keramiky, ale to len príležitostne. Druhá skupina hrnčiar-majstri nemuseli pracovať na panskej pôde a venovali sa výlučne len výrobe keramiky pre feudála a len so súhlasom svojho pána ju mohli odpredávať na výročných trhoch. Najmenej bolo hrnčiarov — nájomníkov, pričom ich postavenie bolo najvýhodnejšie. Nájomné platili len peniazmi alebo hrnčiar-skými výrobkami. Medzi zemepánom a hrnčiarom na dedine teda existovali rôzne druhy vzťahov. Z uvedeného publikovaného rozboru (Plicková 1959, s. 22) postavenia výrobcu na dedine vyplýva, že aj v tomto mladšom období, nie každý hrnčiar, ktorý vyrábala riad, bol remeselník. V stredoveku, kde u dedinských hrnčiarov prevládalo poľnohospodárstvo, ako základný druh obživy v dedinskom prostredí, domnievame sa, že pre ich hrnčiar-skú výrobu môžeme užívať ešte termín domáci výrobca, ktorý navrhol A. Špiesz (1961, s. 476). Otázkou ostáva, ako sa pomery zo 17. storočia na východnom Slovensku dajú aplikovať na obdobie 15.—16. storočia, či prípadne 14. storočia. Pre staršie obdobie 11.—13. storočia ich môžeme aplikovať už veľmi ťažko. V tomto období sa až na ojedinelé možné výnimky hrnčiarstvo na dedine uskutočňovalo zväčša domácou výrobou a výskyt remeselného výrobcu bol výnimkou. Špecializovanú remeselnícku osadu na výrobu keramiky z 11.—13. storočia, akú poznáme napríklad z Mohelnice na Morave (Goš 1975, s. 338—341), z východného Slovenska nateraz nepoznáme. Po zániku Veľkej Moravy aj na východnom Slovensku sa dostáva znovu do popredia domácka výroba a k oživeniu remeselnej hrnčiar-skéj malovýroby možno prichádza po vytvorení feudálnych dvorcov a nových hradských centier, tak ako na túto skutočnosť už dávnejšie poukázala D. Bialeková (1965, s. 89). Konkrétne dôkazy o existencii hrnčiar-skéj remeselnej malovýroby na dedine východného Slovenska pozorujeme v archeologickom materiáli až od druhej polovice 13. storočia a najmä zo 14.—15. storočia. Z východného Slovenska poznáme z dedinského prostredia hrnčiar-skú pec z lokality stredovekej zaniknutej dediny Milož — Spišský Hrušov, okr. Spišská Nová Ves (Polla 1966b, s. 148, 151, obr. 30), ktorá je datovaná do 14.—15. storočia. Radí sa k druhému typu — horizontálnych pecí s vodorovným plameňom (Rada 1963, s. 145, 147). Nemala rošt a vypalovací priestor mala spoločný s vykurovacím. Z východného Slovenska podobný typ hrnčiar-skéj pece poznáme z mestského prostredia v Košiciach (Pástor 1959, s. 617—618, obr. 15). Obdobne doklady hrnčiar-skéj remeselnej malovýroby sledujeme i v tenkostennej keramike vytáčanej na rýchlorotujúcom kruhu. Práve táto tenkostenná keramika, ak vylúčime možnosť mestského importu v niektorých prípadoch, je nepochybne dielom špecializovaných a zručných remeselníkov, tak ako na to upozornil M. Kučera (1974, s. 247), ktorí pracovali priamo v dedinskom prostredí.

Zo stredovekého dedinského prostredia z východného Slovenska máme okrem nálezov, ktoré dokumentujú hrnčiar-skú domácu a remeselnú výrobu aj

celú škálu železných výrobkov rôzneho typologického a chronologického za-
triedenia, ktoré umožňujú lepšie poznať stredoveké kováčstvo, najmä jeho vý-
robnú produkciu. Kým v období od 11.—13. storočia sa v prostredí stredovekej
dediny ojedinele objavujú kováčske výrobky, neskôr najmä končiac 13. storo-
čím a v priebehu 14.—15. storočia týchto výrobkov výrazne pribúda a rozširuje
sa aj ich typologická náplň. Z východného Slovenska najviac kováčskych vý-
robných výrobkov poznáme zo zaniknutej stredovekej dediny v Zalužanoch, v katastrí
dnešnej obce Nemešany na Spiši, najmä z výskumu panského dvorca (Polla
1962), ako aj zo zaniknutej dediny a panského sídla vo Svinici, okr. Košice-
vidiek, z výšinnej stredovekej dediny Krigov v katastrí obce Pavľany, okr.
Spišská Nová Ves, či zo samotnej predkolonizačnej osady v intraviláne mesta
Spišská Nová Ves.

Pri hodnotení kováčskej produkcie z dedinského prostredia z východného
Slovenska datovanej do 11.—15. storočia znovu vystupuje poznatok o rozdieli
medzi dedinskou a mestskou kováčskou výrobou. Na základe doterajšieho
stavu poznania si však veľmi ťažko môžeme vytvoriť obraz o kováčskej výrobe
v rámci dedinského sídliska, najmä pokiaľ ide o obdobie z 11.—13. storočia.
Nemáme priamych dokladov o kováčskej výrobe. Jediná stredoveká kováčska
dielňa z východného Slovenska je známa až zo 14.—15. storočia a to zo známej
lokality Zalužany (Polla 1962, s. 82—87). Nachádzala sa v hospodárskom dvore
zemepánskeho sídla a bola vybudovaná z lomového kameňa, prekrytá drevenou
doskovou povalou. V jej severovýchodnom rohu sa zachytili zvyšky muriva
kováčskej vyhne, t. j. otvoreného kováčskeho ohniska. V dielni sa našli vý-
robné nástroje kováča, ako napríklad sekáč na železo, dierkovač, kováčsky
obojsmerný strihací nôž na orezávanie rohoviny kopyta, ale aj množstvo vý-
robných výrobkov, najmä konských podkov, klincov a rôzne typy poľnohospodárskych
nástrojov. Nepriamo doklady kováčskej výroby máme najnovšie dokumentované
na zaniknutej výšinnej dedine Krigov, kde k viacpriestorovému nadzemnému
objektu bol príbudovaný prístavok, v ktorom sa nachádzalo množstvo železných
predmetov, najmä zlomkov rôznych kovaní, pričom po oboch stranách obvodov-
ých múrikov sa nachádzali jazdecké ostrohy, železné kosáky s kováčskymi
značkami, strely s tuľajkou pre šíp do kuše, fragmenty zubadiel, vidly, pracky
a ďalšie drobné železné predmety (Čaplovič—Javorský, 1982).

Ojedinelým dokladom hutníckej výroby je nález vaňovitých železiarskych
sprážovacích pecí datovaných do 13. storočia zo Spišskej Novej Vsi z ulice
Sovietskej armády.

I keď sa kováčska troska nachádzala v jednotlivých objektoch na mnohých
doteraz prebádaných stredovekých dedinských sídliskách, percentuálne je to
však vo veľmi malom množstve. Je dosť pravdepodobné, že sa tam odpad mo-
hol dostať až druhotne, tak ako na túto skutočnosť upozornil R. Pleiner (1969,
s. 555). Preto môžeme nateraz kováčsku výrobu napríklad na stredovekom
dedinskom sídlisku vo Svinici len predpokladať a to na základe ojedine-
lých, poprípade menších zhlukov železnej trosky (koláčovitých útvarov)
v objektoch 3/77, 18/78, 24/78 a 25/78. Doklady takýchto výrobných objektov
z 12.—13. storočia a to umiestnenie kovadliny, hlinených výfukov z mechov
doteraz nepoznáme, ak berieme do úvahy stredoveké dedinské prostredie na
východnom Slovensku.

Ojedinelý výskyt kováčskych výrobkov datovaných do 11.—13. storočia môže
byť spôsobený aj tým, tak ako na to upozornil R. Pleiner (1959, s. 339), že
tieto výrobky sa produkovali aj neustálym prekovávaním nepoužiteľných väč-
ších kusov na nové predmety. Staré železo sa zbiera a znovu používa. So „šro-

tovým" hospodárstvom je potrebné počítať aj v celom stredoveku, najmä v jeho starších obdobiach.

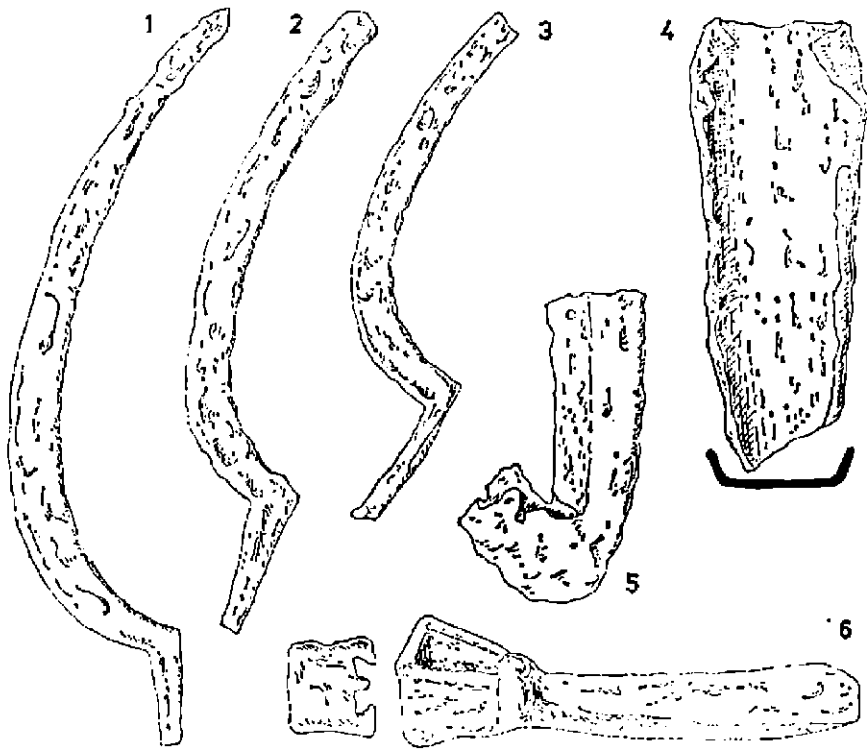
Doterajšie poznatky dokazujú, že remeslá na panských dvorcoch sa vyvíjali rozdielne ako v mestách alebo na dedinách (Polla, 1966a, s. 94). Predpokladáme a mnohé produkty kováčskej výroby to dokazujú, že v niektorých oblastiach sa výroba špecializovala a z kováčskeho remesla sa vyvinuli podkováči, zámočníci, výrobcovia zbraní, ako aj výstroje jazdca a koňa. Táto špecializácia sa iste najrýchlejšie vyvíjala najmä v stredovekých mestách, prípadne na niektorých zemepánskych sídlach, či výnimočne aj v niektorých osadách, dedinách. Na dedinách aj naďalej prevládala a zostávala hlavným odvetvím rastlinná a živočíšna výroba. G. Szabó (1954, s. 126) tvrdí, že počnúc 14. storočím musela mať takmer každá dedina svojho kováča. Dedinský kováč nevyrábala svoje výrobky — nástroje len z vlastného zakúpeného železa, ale spracúval a prekovával, ako sme už uviedli, aj železo prinesené zákazníkom a taktiež odpadové železo. Poznatky, že už v 9.—11. storočí pracovali v poľnohospodárskych osadách univerzálni kováči, ktorí robili opravárenské práce alebo vyrábali menej náročné výrobky (Blaleková 1965, s. 85), môžeme aplikovať aj na mladšie obdobia, najmä na 12.—13. storočie a v niektorých oblastiach východného Slovenska aj neskôr. Sme si vedomí skutočnosti, že dedinský kováč bol zväčša aj obrábateľom pôdy a nemohol až na niektoré výnimky skutočne talentovaných kováčov, dosiahnuť úroveň mestských špecializovaných remeselníkov. Bol univerzálnym dedinským domácim výrobcom, tak ako na tento fakt poukázal R. Pleiner (1969, s. 568), bol remeselníkom, ktorý vyrábala alebo opravoval železné predmety rôzneho druhu. Takže špecializácia sa v kováčskej výrobe uskutočňovala najmä v mestách a dedinský kováč musel vedieť vyrábať všetko, od najhrubšej až po najjemnejšiu prácu.

Kováčske dielne zvyčajne bývali na okraji stredovekej dediny, hlavne pri ceste alebo na inom bezpečnom mieste, predovšetkým v súvislosti s prácou pri otvorenom ohni. Ich zariadenia okrem doterajších archeologických poznatkov u nás ako aj v susedných oblastiach poznáme zo stredovekých vyobrazení. Vieme si predstaviť aj pracovný postup kováča, pretože sa v podstate nelíšil a pretrvával temer v nezmenenej podobe celé stáročia do nedávnej minulosti. Na mnohých výrobkoch, ktoré môžeme dokumentovať z dedinského prostredia, pozorujeme, že boli vyrábané remeselne. No nemôžeme, ako sme už predtým uviedli, rozhodnúť či ich vyrobil „domáci výrobca“ alebo remeselník plne kvalifikovaný (Špiesz 1961, s. 473). O niektorých výrobkoch môžeme jednoznačne tvrdiť, že boli vyrábané v špecializovaných remeselných dielnach, ako napríklad niektoré druhy kľúčov, kovaní dverí, truhlíc, prípadne iných stolárskych výrobkov, zbraní, výstroja jazdca a koňa. Na niektorých druhoch týchto výrobkov, ktoré podliehali počas nami sledovaného obdobia výraznejším tvarovým zmenám, môžeme najskôr budovať našu chronológiu.

Neskoršie rozširovanie sortimentu výrobkov z kováčskych dielní, tvarová variabilita, ako aj technologické postupy sú dôkazom, že aj táto výroba sa postupne špecializuje (Kučera 1974, s. 237).

Z dedinského prostredia z východného Slovenska poznáme z kováčskych výrobkov najmä doklady strelných zbraní mechanických reprezentovaných najmä hrotmi šípov do lukov a kuší. Ojedinelé chladné zbrane sú zastúpené typom úzkeho oštepú, „šidlovitých“ hrotov, kombinácie sečnej a bodnej zbrane typu „Glese“ resp. „Guisarme“ (za informáciu ďakujem Dr. A. Ruttkaymu, CSc.). Posledne menovaný typ nálezu pochádza z dedinského sídliska vo Svinici.

Z výstroja jazdca a koňa sa k špecializovaným druhom kováčskej výroby

Obr. 2. Výber kováčskych výrobkov zo zaniknutej stredovekej dediny Zalužany-Nemešany, okr. Spišská Nová Ves.

radia rôzne typy ostrôh, datovaných od 12. do 15. storočia. K ojedinelým nálezom z dedinského prostredia radíme torzo vrchnej časti prilby zo zaniknutej stredovekej dediny Zalužany na Spiši (Polla 1962, s. 74, 131). K výstroju jazdca a koňa, ale aj ku každodennému užívaniu patrili pracky. Všeobecne patria k súčasťam odevu. Sú rôzneho tvaru: obdĺžnikové, okrúhle, lichobežníkové, polooblúkovité, ako aj ďalších možných variantov a kombinácií. Časté sú celé alebo torzá zubadiel. Podkovy sú chronologicky nevýrazné. Používali sa hlavne na podkúvanie koní, ojedinele na podkúvanie hovädzieho ťažného dobytká — tzv. volské podkovy.

Z remeselníckych nástrojov sú to sekery, ktoré mali primárnu funkciu medzi remeselníckymi nástrojmi, najmä v drevospracujúcich remeslách. Ale iste sa používali aj v prípadnom boji z blízka, či pri iných príležitostiach napríklad v mäslarstve.

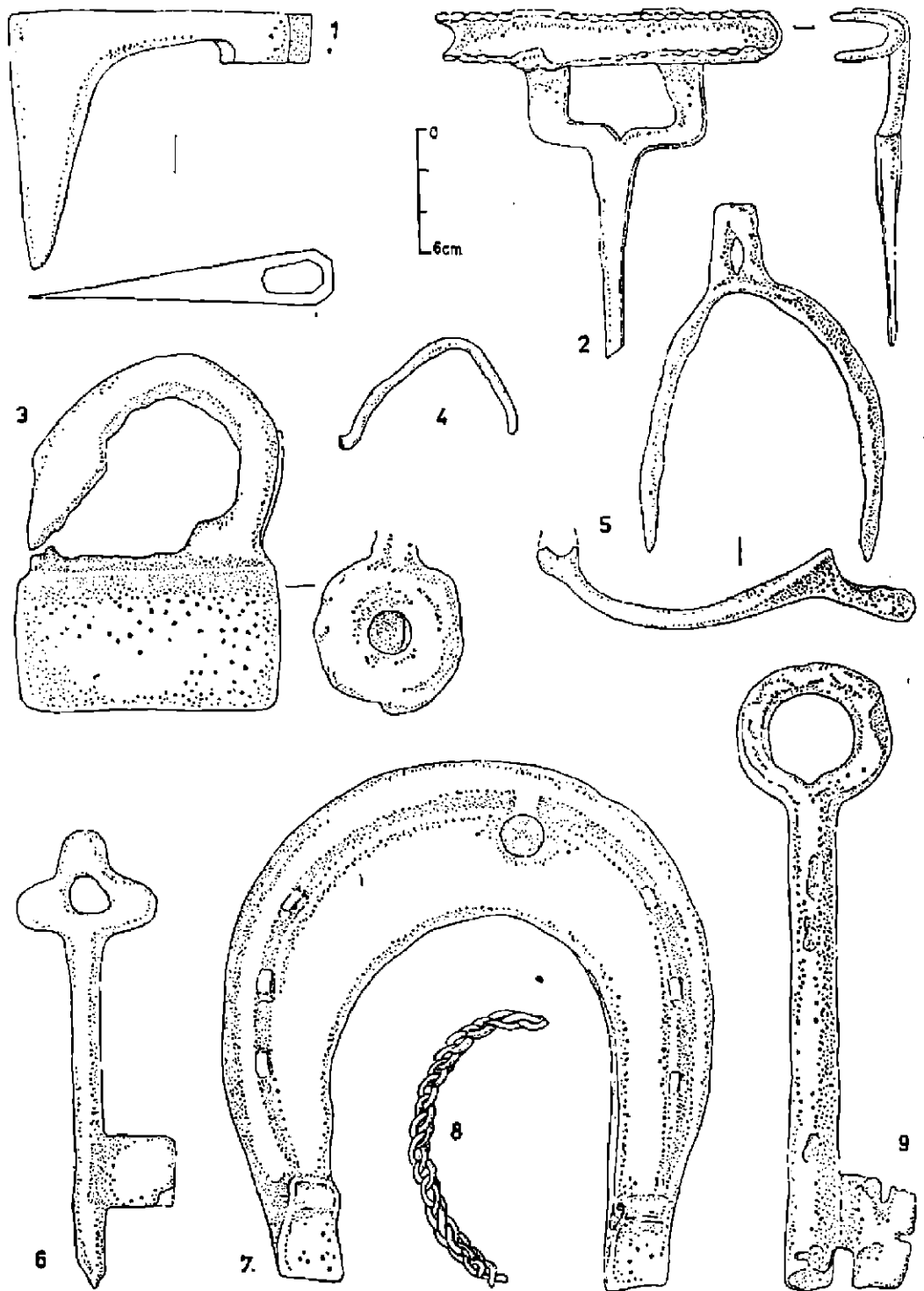
Na odlupovanie drevenej kôry slúžili aj lupáky s vertikálnou tuľajkou a vejárovitým ostrím. Z vrtákov — nebožlecov poznáme dva typy a to krátke s rukoväťou v tvare písmena „T“ a so zdvihnutými uškami. Používali sa najmä pri jemnejších prácach s drevom, teda najmä v stolárstve a v debnárstve. Druhý typ — dlhé vrtáky mali dĺžku v rozpätí od 15 až do 49,5 cm. Ojedinele mali hrot v tvare ležiaceho písmena „S“. Poznáme ich zo Zalužian a zo Svinice. Dláta sa nám z dedinského prostredia takmer nezachovali. Ojedinelé je malé dlátko, tenkého tela zo Zalužian (Polla 1962, s. 130, tab. XIII:16), ktorého použitie sa interpretuje — k dlabaniu dier do drevených dverí. Kladivá sú veľmi zriedkavým zachovalým typologickým tvarom zo stredovekého dedinského prostredia. Doteraz jediný nález plochých vyhňových klieští, pochádza zo zaniknutej stredovekej dediny v katastri obce Oborín, okr. Trebišov (Ruttikay 1970, s. 97, obr. 4:1). Okrem spomínaných kladivkovitých dierkovačov sa používali na prebíjanie dier aj priebojníky. Poznáme jeden zlomok kruhového priebojníka z panského sídla vo Svinici, okr. Košice-vidiek. Kováčsky železný dierkovač na vybíjanie dierok napríklad u podkov poznáme zo Zalužian (Polla 1962, s. 130, tab. XI:3; XIII:11). Sekáče, ktoré sa používali v každej kováčskej dielni na sekanie železa alebo k úprave žliabkov napr. u podkov, sú známe klinovitého tvaru s oválnym čelom zo Zalužian (Polla 1962, s. 130, obr. 106:22, tab. XII:27).

K ojedinelým nálezom patrí strúhací nôž, ktorý sa používal na strúhanie rohoviny kopyta. Poznáme ich zo zaniknutých dedín v Zalužanoch a vo Svinici. Z nožníc, ktoré taktiež patrili do skupiny remeselníckych nástrojov poznáme tzv. pérové. Pochádzajú z lokality Svinica. Tak ako ich používali napríklad k strihaniu ovci, mohli sa užívať aj v krajčírskom remesle, či pri ďalších prácach v domácnosti.

Ku skupine drobných predmetov radíme nálezy každodennej potreby, ako napríklad nože, lyžičky a pod.

Medzi najvyspelejšie výrobky špecializovaného stredovekého remesla sa radia zámky aj s príslušenstvom — kľúčami a kovaniami. Poznáme ich v množstve variantov, tak typologického, ako aj chronologického určenia.

K stavebnému vybaveniu radíme rôzne druhy klincov, ktoré patria k naj-

Obr. 8. Výber kováčskych výrobkov a jednoduchých ľudových ozdôb zo zaniknutej stredovekej dediny vo Svinici, okr. Košice-vidiek.

početnejším zastúpeným kováčskym výrobkom a to nielen na stredovekých dedinských sídliskách. Klince sa vyrábali na každej dedine a zhotovovali ich najmä cigánski kováčski majstri. Veľmi časté sú v nálezovom materiáli stavebné kovania, ale aj kovania vozov. Súčasťou stavebného vybavenia boli klopadlá. Jediné menšie klopadlo poznáme zo zaniknutej stredovekej dediny Zalužany na Spiši (Polla 1962, s. 59, 134, obr. 56).

Z dedinského prostredia máme doklady tak domácej ako aj remeselnej výroby poľnohospodárskych náradí, prípadne ich zachovalých častí. Z predkolonizačnej osady v Spišskej Novej Vsi poznáme zachovalú radlicu a čerleslo. Ťažké masívne kľovnice sú známe z výskumu zaniknutých stredovekých dedín v Zalužanoch — Nemešanoch na Spiši a vo Svinici, okr. Košice-vidiek. Železné brániky poznáme zo Zalužian, Svinice a z Brezovičky. V poslednom období sa nám rozšírili poznatky o jednotlivých typoch stredovekých kosákov, z ktorých mnohé boli opatrené značkami najmä z lokalít Krigov-Pavľany a zo Svinice. V materiálnej kultúre z východného Slovenska postrádame z dedinského prostredia tzv. dlhé kosy. Ojedinelou, žiaľ bez bližších nálezových okolností, je kosa, ktorá sa nachádza v zbierkovom fonde Podtatranského múzea v Poprade. Na vyťahovanie slamy sa používali háky, jediný takýto typ poznáme z lokality Zalužany—Nemešany (Polla 1962, s. 129, tab. V:18, XVII:17). K najnovším nálezom radíme tzv. podávky — vidly dvojzubé z lokality Krigov—Pavľany. Jediné železné okutie rýľa je známe z dedinského prostredia v Zalužanoch (Polla 1962, s. 125, obr. 100:22). K ojedinelému nálezu radíme aj železnú motyčku datovanú do 15. storočia z výskumu v polohe Vojenskej cvičisko v katastri mesta Levoča. Veľmi časté sú nálezy škrabákov, ich najväčší výskyt máme na lokalite Svinica a Zalužany—Nemešany.

Okrem hrnčiarских a kováčskych výrobkov sa na stredovekých dedinských sídliskách, pohrebiskách a cintorínoch nachádzajú nálezy, ktoré dokladajú existenciu aj iných druhov domácej, či remeselnej výroby. Časté sú výrobky z bronzu a zo striebra, ktoré sa nachádzajú najmä na stredovekých radových pohrebiskách a cintorínoch, ojedinele aj na dedinských sídliskách. O výrobe týchto predmetov nemáme z prostredia stredovekej dediny žiadne doklady. Pravdepodobne boli vyrábané v špecializovaných dielňach a len v ojedinelých prípadoch napríklad u jednoduchých šperkov, mohli byť vyrobené na dedine domácimi výrobcami. A. Habovštiak (1971, s. 26) sa domnieva, že tieto výrobky špecializovaných remeselníckych dielní, ktoré boli asi umiestnené v mestskom stredovekom prostredí, môžu po dôkladnej analýze materiálu zo širších území prispieť k poznaniu problematiky stredovekých výrobných centier a vzťahov dedinského prostredia k nim.

Z tohto dokumentovaného prostredia poznáme aj výrobky zo zvleracích kostí a parohu, ktoré svedčia o kostiarskej produkcii. Na stredovekej dedine venovali pozornosť aj opracovaniu kameňa. Sú to napríklad kamenné oslíčky, kamenné ručné žarnovy napríklad z lokality Hermanovce, okr. Prešov, „stupy“ (mažiare), ktoré poznáme zo Zalužian—Nemešian na Spiši, či kamenný ručný mlynček zo Svinice, okr. Košice-vidiek.

Vypelé bolo aj staviteľstvo, zvlášť pri feudálnych sídlach priamo v dedinskom prostredí o čom svedčí výstavba objektov vo Svinici, najnovšej odkrytej kamennej stavby so zachovalou kanalizáciou.

Počas systematického archeologického výskumu zaniknutej výšinnej stredovekej dediny Krigov, v katastri obce Pavľany na Spiši, najmä pri výskume studne sa získalo veľké množstvo šindlov, zvyšky drevenej putne, ako aj časť lopaty na sádzanie chleba, ktoré nám rozširujú naše poznatky o dedinskom tesárstve.

Všetky doterajšie poznatky, ktoré sme získali na základe analýzy materiálnej kultúry z dedinského stredovekého prostredia, nás utvrdzujú v názore, že ani stredoveká dedina nechcela byť izolovaná od vývoja v mestskom prostredí. Mnohé výrobky boli buď napodobeninami mestských výrobkov, ale mnohé sa dostávajú na dedinu priamo obchodom z mestského prostredia. Takto aj v oblasti materiálnej kultúry vidieť napredovanie, vývoj dedinského remesla, ale aj estetického cítenia a zručnosti prostého dedinského človeka v období 11.—15. storočia na východnom Slovensku.

Zoznam použitej literatúry

- Bialeková, D., 1965: Stav remeselnej výroby na Slovensku v 9.—11. stor. In: O počiatkoch slovenských dejín. Bratislava, s. 81—95.
- Čaplovič, D.—Javorský, F., 1982: Záchranný výskum zaniknutej stredovekej dediny Kričov. In: Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1981. Nitra, v tlači.
- Goš, V., 1975. Osada hrnčiarov v Mohelnici. Archeol. Rozhl., 27, s. 338—341.
- Habovštiak, A., 1971: Hmotná kultúra stredovekých dedín vo svetle doterajšieho výskumu na Slovensku. In: Agrikultúra, 10, s. 7—28.
- Kučera, M., 1974: Slovensko po páde Veľkej Moravy. Bratislava.
- Pástor, J., 1959: Zpráva o archeologickom výskume Východoslovenského múzea v Košiciach roku 1958. Múzeum, 4, s. 618—620.
- Plicková, E., 1959: Pozdišovské hrnčiarstvo. Bratislava.
- Pleiner, R., 1959: O významu železa v časnú dobu dejinnú. Památ, archeol., 50, s. 333 až 342.
- Pleiner, R., 1969: Sredověké sídliště s kovárnami u Mutějovic. Památ. archeol., 60, s. 533—571.
- Polla, B., 1962: Stredoveká zaniknutá osada na Spiši (Zalužany). Bratislava.
- Polla, B., 1966a: Stredoveké remeslá na Spiši vo svetle historicko-archeologických výskumov. In: Sbor. Slov. nár. Múz., Etnografica, 7, s. 93—100.
- Polla, B., 1966b: Zaniknutá stredoveká osada Milož. In: Sbor. Slov. nár. Múz. 60. História 6. Bratislava, s. 117—180.
- Polla, B., 1979: Bratislava západné suburbium. Košice—Bratislava.
- Rada, P., 1963: Jak se dělá keramika. Praha.
- Ruttkay, A., 1970: Stredoveké osídlenie v Oboríne. In: Východoslovenský pravek. 1. Košice, s. 95—110.
- Ruttkay, A., 1975: Waffen und Reiterausrüstung des 9. bis zur ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts in der Slowakei (I.). Slov. Archeol., 23, s. 119—218.
- Ruttkay, A., 1976: Waffen und Reiterausrüstung des 9. bis zur ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts in der Slowakei (II.). Slov. Archeol., 24, s. 245—395.
- Slivka, M., 1978: Stredoveké hutníctvo a kováčstvo na východnom Slovensku. In: Historica Carpatica. 9. Košice, s. 217—263.
- Slivka, M., 1980: Stredoveké hutníctvo a kováčstvo na východnom Slovensku — 2. časť. In: Historica Carpatica. 11. Košice, s. 218—288.
- Slivka, M., 1981: Stredoveké hutníctvo a kováčstvo na východnom Slovensku. In: Historica Carpatica. 12. Košice, s. 211—276.
- Szabó, G., 1954: A falusi kovács a XV.—XVI. században. Folia archaeologica, 6, s. 123 až 145.
- Šplesz, A., 1961: O štúdiu dejín remesla a manufaktúry. Hist. Čas., 9. s. 473—476.

Zusammenfassung

Belege der Heimarbeit und handwerklichen Erzeugung in mittelalterlichen Dörfern der Ostslowakei

Vom chronologischen Standpunkt befaßt sich der Autor mit Denkmälern der Heim- und Gewerbearbeit aus dem 11.—15. Jahrhundert. Das intensive Übergreifen der städtischen handwerklichen Produktion beweist, daß die ländliche Bevölkerung in keiner Hinsicht hinter dem Leben in mittelalterlichen Städten, Burg- und Klosterzentren zurückbleiben wollte. In seinem Beitrag dokumentiert der Autor in Kürze alle bisher zugänglichen Belege der Heimarbeit und handwerklichen Erzeugung im ländlichen Milieu der Ostslowakei.

Die als Heimarbeit oder handwerklich hergestellte Töpferware des mittelalterlichen ostslowakischen Dorfs befriedigte vor allem den Eigenbedarf der nächsten Umgebung. Der Autor betont, daß viele Töpfererzeugnisse aus der Stadt als Handelsware in das ländliche Milieu gelangten, wie u. a. manche Erzeugnisse in Svinice, Bez. Košice-Land beweisen. Diese Beziehungen lassen sich besonders bei der in das 14.—15. Jahrhundert datierten Keramik verfolgen.

Dann analysiert der Autor nach der ältesten, am 11. Oktober 1416 in Pozdišovce erschienenen Urkunde und aus dem publizierten Tagebuch der Familie Szirmay vom Ende des 17. Jahrhunderts die Stellung des Töpfers in der Ostslowakei.

Konkrete Belege über die Existenz einer gewerblichen Kleinerzeugung auf dem ostslowakischen Dorf beobachtet er erst bei der in die zweite Hälfte des 13. Jahrhunderts und höchstens in das 14.—15. Jahrhundert datierten Töpferware. Dies beweist einerseits ein Töpferofen aus der mittelalterlichen Ortswüstung Miloj im Gemeindekataster von Spišský Hrušov, andererseits das Fundgut dünnwandiger, auf einer rasch rotierenden Töpferscheibe gedrehter Keramik.

Im folgenden Abschnitt wird die Produktion der Schmiede besprochen. Während in der Zeit vom 11.—13. Jahrhundert nur vereinzelte Schmiedeerzeugnisse im mittelalterlichen Dorf erscheinen, nehmen diese gegen Ende des 13. Jahrhunderts und vor allem im 14.—15. Jahrhundert auffallend zu und gewinnen an typologischer Fülle. In der Ostslowakei sind die meisten Schmiedeerzeugnisse aus folgenden archäologisch untersuchten abgekommenen mittelalterlichen Dörfern bekannt: Dorf und Herrenhof in Zalužany, Kataster der heutigen Gemeinde Nemešany in Spiš, mittelalterliches Höhendorf Krigov im Kataster der heutigen Gemeinde Pavľany in Spiš, mittelalterliches Dorf und Herrnsitz in Svinica, Bez. Košice-Land, aber auch aus der vorkolonisatorischen Siedlung im Intravillan von Spišská Nová Ves.

Heute gibt es in der Ostslowakei noch nicht genug unmittelbare Belege der Hütten- und Schmiedeproduktion. Vereinzelt blieb der Fund eines wannenartigen Eisenschmelzofens aus dem 13. Jahrhundert in Spišská Nová Ves, Straße der Roten Armee. Eine Schmiedewerkstätte ist aus Zalužany-Nemešany bekannt, sie lag im Wirtschaftshof des landesherrschaftlichen Sitzes. Ähnlich wird auch der Zubau eines mehrräumigen oberirrtypologische Skala der einzelnen Schmiedeerzeugnisse und weist darauf hin, daß dischen Objekts auf dem Gebiet des abgekommenen mittelalterlichen Dorfs Krigov-Pavľany in Spiš interpretiert.

An vielen Erzeugnissen, die der Autor aus dem ländlichen Milieu dokumentieren konnte, beobachtete er, daß sie gewerblich hergestellt wurden. Er analysiert dann die typologische Skala der einzelnen Schmiedeerzeugnisse und weist darauf hin, daß viele von ihnen in spezialisierten Werkstätten erzeugt wurden.

Außerdem befaßt sich der Autor mit anderen Arten der Heimarbeit oder handwerklichen Produktion auf dem Dorf. Häufig sind Erzeugnisse aus Bronze und Silber, die meist auf mittelalterlichen Gräberfeldern und Friedhöfen geborgen wurden. Über ihre Erzeugung fehlen aus dem Milieu des mittelalterlichen Dorfs die Belege, sie wurden wahrscheinlich in spezialisierten Werkstätten hergestellt und konnten nur in Ausnahmefällen auf dem Dorf von heimischen Erzeugern stammen (einfache Schmuckstücke).

Auch Erzeugnisse aus Tierknochen und Geweihhorn sind nicht selten, und man widmete der Steinbearbeitung ebenfalls volle Aufmerksamkeit, vor allem im Rahmen

der Bautätigkeit im 14.—15. Jahrhundert bei Feudalsitzen im ländlichen Milieu. Einer der letzten Funde in dieser Hinsicht war die Entdeckung eines steinernen Objekts mit einem Kanalisationssystem in Svinica, Bez. Košice-Land. Die neuesten Befunde der Untersuchung eines mittelalterlichen Brunnens in der Dorfwüstung Krigov-Pavfany bereicherten die Kenntnisse vom ländlichen Zimmermannsgewerbe.

Abschließend stellt der Autor fest, daß die bisherigen Kenntnisse von der Heimarbeit und handwerklichen Erzeugung im mittelalterlichen Dorf der Ostslowakei die Tatsache ins Licht stellen, daß nicht einmal das Dorf von der Entwicklung des städtischen Milieus ganz ausgeschlossen blieb. Manche Erzeugnisse waren entweder Nachahmungen der städtischen, andere gelangten auf dem Handelsweg ins Dorf. So erkennt man auf dem Gebiet der materiellen Kultur eine Entwicklung der dörflichen Heim- und Gewerbeerzeugung, aber auch des ästhetischen Empfindens und der Handfertigkeit des ländlichen Menschen im Mittelalter.

Abbildungen:

- Abb. 1. Auswahl keramischer Erzeugnisse aus mittelalterlichen Dörfern der Ostslowakei. (1—4 Keramik aus dem 11.—12. Jh.; 5—10 Keramik aus dem 13.—15 Jh.)
- Abb. 2. Auswahl von Schmiedeerzeugnissen aus der mittelalterlichen Ortswüstung Zalužany-Nemešany, Bez. Spišská Nová Ves.
- Abb. 3. Auswahl von Schmiedeerzeugnissen und einfachen volkstümlichen Schmuckstücken aus der mittelalterlichen Ortswüstung Svinica, Bez. Košice-Land.

